

GORECZKY TAMÁS

OSZTRÁK–MAGYAR DIPLOMATÁK OROSZORSZÁGBAN A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A 19. századi Európában szinte mindenütt tovább élt az a korábban kialakult hagyomány, hogy a diplomata országa uralkodóját képviseli a külföldi udvaroknál. Nem volt ez másként a Habsburg Birodalomban sem, ahol a legkevésbé sem volt pusztán formalitás, hogy Bécsben a Ballhausplatzon a császári ház (1895-től császári és királyi ház) és a külügyek minisztériuma székel. Ferenc József a diplomáciát kiváltképpen udvari hivatalnak tekintette, és itt különösen is előnyben részesítette az arisztokratákat, akik születésüknél fogva eleve közelebb álltak hozzá, mint akár a legkiválóbb, a trónnak fontos szolgálatot tevő polgárok. A bécsi udvar elzárkózóbb volt a polgársággal szemben, mint az angol vagy a közvélemény megalakulása előtt a francia, s ez erősítette a diplomáciai kar arisztokrata jellegét.¹

A diplomata az uralkodó idegen uralkodók mellé rendelt követének tekintették, és a diplomáciai ceremónia is határozottan a két udvar, a két uralkodó kapcsolatáról szólt, nem a két államéról. Mindez Németország esetében mutatkozott meg a legszembevetőbben, hiszen a kis német udvarokban fenntartott követségek a dinasztiai személyes kapcsolatának, nem pedig az államok politikai-diplomáciai súlyának köszönhetőek létüket és jelentőségüket. Az udvari kapcsolatok exkluzív jellege és az arisztokrácia meghatározó szerepe a diplomáciai hagyományos területein tehát tovább élt.

Bár a Monarchia külügyi szolgálatában — különösen a konzuli szolgálatban — az idő előrehaladtával egyre nagyobb arányban volt jelen a polgári elem és az arisztokrácia folyamatosan visszaszorulóban volt, az 1870-es években egy nem túlságosan előkelő származású, kezdő diplomata vagy konzulátusi tisztviselő számára egy nyugat-európai állomáshely még csak vágyálom lehetett. A nyugat-európai fővárosok általában arisztokrata ifjak számára voltak fenntartva, akiknek élvezve az életet, az előkelő társaságot, valójában nem sok dolguk akadt.

1 *Somogyi Éva*: *Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, 2006. 156. p. (a továbbiakban: *Somogyi*, 2006.); Jelen tanulmány a 106353 azonosító számú, *A dualista Monarchia kormányzati rendszere és hatalmi apparátusa* című OTKA-projekt támogatásával készült.

Bár a balkáni állomáshelyek nem számítottak olyan előkelőnek, politikai szempontból egyre fontosabbakká váltak a Németországból kiszorult, ezért a Balkán felé tájékozódó és ott a rivális nagyhatalom Oroszországgal hol együttműködő, hol konfliktusba kerülő Monarchia számára. Különösen a közös külpolitika magyar irányítói, gróf Andrassy Gyula külügyminiszter (1871–1879) és Kállay Béni külügyminisztériumi osztályfőnök (1879–1882) tökéletesen tisztában voltak a Balkán politikai jelentőségével, és nemcsak a Monarchia, hanem Magyarország szempontjából is, hiszen tudták, hogy minden balkáni változás a birodalmon belül elsősorban Magyarországra lehet közvetlen hatással.

Így a Monarchia külpolitikai érdeklődése a 19. század második felében alapvetően átalakult, és az új balkáni államok, illetve Oroszország felé fordult. Különös jelentőségüket mutatja, hogy Bukarestben Agenor Gołuchowski gróf, Alois Aehrenthal báró és Ottokar Czernin gróf, Szófiában pedig Burián István személyében olyan diplomaták tevékenykedtek, akik utóbb a Ballhausplatz élére kerültek. Nem véletlen, hogy a Monarchiában az oroszországi és a balkáni diplomatákból lettek a külügyminiszterek, nem pedig az előkelő francia, brit vagy német nagykövetekből.² Jelen tanulmány a 19. század második felében Oroszországban szolgálatot teljesítő osztrák–magyar diplomaták életébe kíván betekintést nyújtani, köztük olyan diplomaták életébe, akik később a Monarchia külügyminiszterei lettek.

Osztrák–magyar diplomaták Szentpéterváron a 19. század második felében

Az osztrák–magyar diplomaták feladata minden fogadó országban az volt, hogy a bécsi külügyi vezetés számára jelentéseket írjanak, egyúttal tartózkodjanak minden olyan kezdeményezéstől, amelyre kifejezett utasítást nem kaptak. Önálló politikai lépések a diplomaták részéről kifejezetten nemkívánatosak voltak, így kevés diplomata tett kísérletet arra, hogy a jelentéstétel és a reprezentáció szűk szerepkörén túllépve részt vegyen a külpolitika alakításában. A külpolitika az uralkodó hatáskörébe tartozott, a külügyminiszter — legalábbis elméletben — csak végrehajtotta az uralkodó akaratát. Az uralkodóház iránti feltétlen lojalitás a diplomaták számára is kizárta annak lehetőségét, hogy a felsőbb utasításokkal

2 *Rumpler, Helmut*: Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VI: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 1. Wien, 1989. 48–51. p.; *Somogyi*, 2006. 156. p.

szembeszegülve önálló politikai lépésekre vállalkozzanak. Különösen igaz volt ez a nemesi származású diplomatákra, és a 19. századi Európa majd minden államában a külügyminisztériumi apparátust és a diplomáciai kart nemesi túlsúly jellemezte. Mindez garanciát jelentett az uralkodó számára, hogy a külpolitikában keresztül tudja vinni akaratát.³

Amikor a krími háborút lezáró 1856-os párizsi békét követően Bécs és Szentpétervár viszonya fagyossá vált, a bécsi külügyi vezetésnek számos szempontot figyelembe kellett vennie, mielőtt új nagykövetet nevezett ki Oroszországba. A kiküldeni szándékozott diplomatának nemcsak jó diplomáciai érzékkel, megnyerő modorral és határozott fellépéssel, valamint jó társadalmi alkalmazkodóképességgel, nagy türelemmel és még nagyobb vagyonnal kellett rendelkeznie, hanem azt is figyelembe kellett venni, hogy Oroszországban a 19. század második felében általában úgy tekintettek a magyarokra, mint a két nagyhatalom meg egyezésének legfőbb akadályára. A szentpétervári osztrák–magyar követnek ezért valamely más nemzetiséghez kellett tartoznia. Emellett a nehéz éghajlati és a megszokott európainál mostohább egészségügyi viszonyok miatt az oroszországi állomáshelyen olyan külső tulajdonságok is rendkívüli fontossággal bírtak, mint az erős testfelépítés és a jó általános egészség. A Finn-öböl kedvezőtlen klímája több osztrák–magyar diplomatának is aláásta egészségét. Ferdinand Langenau báró (1871–1880) esetében például joggal feltételezhető, hogy nagyköveti működése során szerzett maradandó egészségkárosodása okozta halálát.⁴

Az osztrák–magyar nagykövetek Szentpéterváron egy másik európai nagyhatalmat képviseltek, ezért a nagyköveti reprezentációnak is a nagyhatalmi ranghoz illőnek kellett lennie. Ez viszont hatalmas összegeket emésztett fel. Mindez a többi európai nagyhatalom fővárosára is igaz volt, de különösen jellemző volt Szentpétervárra, ahol magasabb társadalmi körökben nemcsak a nemesi származás, hanem a vagyon és a külsőségek, a csillogó reprezentáció is ugyanakkora jelentőséggel bírt. Előkelő orosz udvari és társadalmi körökben már a bebocsátatásnak is feltétele volt a megfelelő származás és vagyoni helyzet, a felsőbb körökkel való kapcsolatok ápolása pedig rendkívül fontos volt egy nagykövet számára, hiszen ily módon a hivatalos találkozóknál sokkal részletesebb információkat szerezhe-

3 *Beust, Friedrich Ferdinand*: Aus Drei-Viertel-Jahrhundertern. Erinnerungen und Aufzeichnungen. Bd. 1. Stuttgart, 1885. 236. p.

4 *Hobel, Adolf Heinrich*: Die k. u. k. Gesandtschaft (Botschaft) in St. Petersburg und die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rußland in der Zeit zwischen dem Vorfrieden von Nikolsburg und dem Ende des Berliner Kongresses (1866–1878). Wien, 1981. 3–6, 939–942. p. (a továbbiakban: *Hobel*, 1981.)

tett az orosz politikáról, amiket aztán jelentéseiben hasznosíthatott. Minderre viszont a Ballhausplatz által folyósított nagyköveti fizetés és költségtérítés messze nem volt elegendő, ezért az oroszországi szolgálat a nagykövet magánvagyonát is igénybe vette, és a szolgálati idő végére jelentősen felemésztette.⁵

Hogy a mindenkori szentpétervári osztrák–magyar nagykövet magánvagyonra milyen fontos szerepet játszott a társadalmi és politikai kapcsolatok kialakításában és ápolásában, arra jó példa a későbbi külügyminiszter, Gustav Kálnoky gróf alig kétesztendő nagyköveti működése (1880. január 26–1881. november 20.). Kálnoky elégtelen anyagi eszközei nem tették lehetővé, hogy a korabeli Európában legdrágább diplomáciai színtéren társadalmi sikereket arasson. Kérdéses persze, hogy a merev, zárkózott jellemű és erősen konzervatív beállítottságú nagykövet egyáltalán alkalmas lett volna-e a társasági élet egyik kulcsfigurájának szerepére. Mindenesetre tény, hogy Kálnoky egész nagyköveti működése során kénytelen volt nélkülözni a mindenkori osztrák–magyar nagykövetet a cári birodalom fővárosának társasági életében megillető helyet.⁶

A bécsi külügyi vezetés tehát nem bírhatta akárkire a nehéz oroszországi álmóhelyet, hanem a személyek kiválasztásánál arra kellett törekednie, hogy a leendő nagykövet minél inkább megfeleljen a már említett ideálnak. A testfelépítésen és a nemzetiségen kívül majdnem minden tulajdonság elsajátítható volt, fáradságos munkával vagyont is lehetett szerezni, azonban volt valami, amit nem lehetett szorgos tanulással bepótolni — és ez nem volt más, mint a nemesi életforma. Ebbe bele kellett születni, és ez egy mégoly kiváló polgári származású hivatásos diplomatanál is hiányzott. Az orosz udvar és a szentpétervári társaság pedig nagy súlyt fektetett a nemesi habitusra.⁷

Az osztrák–magyar külügyminiszter is számos elvárást támasztott a Monarchia oroszországi diplomataival szemben. Kétségtelen, hogy a szentpétervári küldetés politikailag a lehető legkényesebb volt, ezért a nagykövetekkel még hivatalba lépésük előtt szóban közölték a legfontosabb instrukciókat. A diplomáciai kép-

5 *Lieven, Dominic*: Abschied von Macht und Würden. Der europäische Adel 1815–1915. London, 1992. 196–197. p.

6 *Rauscher, Walter*: Zwischen Berlin und St. Petersburg. Die österreichisch–ungarischen Außenpolitik unter Gustav Graf Kálnoky 1881–1895. Wien–Köln–Weimar, 1993. 20–27. p. (a továbbiakban: *Rauscher*, 1993.); *Wakounig, Marija*: Die Mission von Franz Lichtenstein in St. Petersburg 1894–1898. Ein Grandseigneur in der Diplomatie. Wien, 1996. 46. p. (a továbbiakban: *Wakounig*, 1996.)

7 *Wakounig, Marija*: „The Right Man on the Right Place”. Adelige Diplomaten in St. Petersburg (1860–1899). Wien, 1998. 189–190. p. (a továbbiakban: *Wakounig*, 1998.)

viselőkre Oroszországban elsősorban társadalmi szerep várt, mivel ezen a szinten többet lehetett megtudni a különféle ügyek politikai hátteréről, mint a pusztán hivatalos találkozók alkalmával. Mindezt jól példázza Anton Wolkenstein gróf (1882–1894) és Franz Lichtenstein herceg (1894–1898) nagyköveti ténykedése 1882 és 1898 között.⁸

A magasabb társadalmi körökkel ápolt szoros kapcsolatok azonban azt a veszélyt hordozták magukban, hogy a diplomaták, a fogadó országgal azonosulva, letérnek arról az útról, amelyet a külügyminisztérium kijelölt számukra. Friedrich Revertera gróftól (1864–1868) kezdve Franz Lichtenstein hercegig majd minden mértékadó osztrák diplomata, alighogy elfoglalta szentpétervári állomáshelyét, hamar megfélekedezett arról az alapvető szóbeli utasításról, hogy Oroszországot a krími háború óta a Balkán félszigeten és a keleti kérdésben ellenségként kezeljék, és a Ballhausplatz kifejezett nemtetszése ellenére a cári és a Habsburg birodalom közti megegyezésen kezdtek munkálkodni. S teheték mindezt abban a biztos tudatban, hogy az Oroszországhoz fűződő viszony kulcsfontosságú a Monarchia külpolitikája számára, és nem könnyű alkalmas személyt találni a nehéz és nagy felelősséggel járó szentpétervári nagyköveti posztra. A politikai tanácsadás a misszióvezetők részéről azonban nemkívánatos volt, az ilyen kísérleteket a külügyminiszter dolgába való illetéktelen beavatkozásnak tekintették. Oroszország esetében ezért már a diplomaták legkisebb olyan kísérletét, hogy hivatalos jelentéseikben vagy magánleveleikben a cári birodalommal való megegyezésre célozzanak, a diplomáciai ügyvitelre nézve zavarónak tartották. Ezért még az olyan diplomaták jelentései is Oroszországgal szemben sokszor indokolatlanul kritikusak és előítéletesek voltak, akik egyébként szószólói voltak egy osztrák–magyar–orosz megegyezésnek.⁹

Amikor Friedrich Revertera gróft 1859-ben Szentpétervárra küldték, hogy követségi tanácsosként gróf Friedrich Thun követet (1859–1862) helyettesítse, egész figyelmét a pánszlávizmusra és az orosz kancellár és külügyminiszter, Alekszandr Gorcsakov személyére összpontosította.¹⁰ Jelentéseit a bécsi elvárások szellemében Gorcsakov és a cári birodalom elleni erős ellenszenv jellemezte, egészen egy orosz grófnővel kötött házasságáig. Az 1863. évi lengyel felkelésre,

8 *Wakounig*, 1996. 50–54. p.

9 *Wakounig*, 1998. 190–191. p.

10 Friedrich Revertera gróf 1864. július 18-ától 1868. április 14-ig volt oroszországi követ. *Matsch, Erwin*: Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720–1920. Wien-Köln-Graz, 1980. 122. p. (a továbbiakban: *Matsch*, 1980.).

Berlinnel ellentétben, Bécs feltűnően visszafogottan reagált, ami egyáltalán nem felelt meg az uralkodók közti szolidaritás eszméjének. Az osztrák reagálás Szentpéterváron nemtetszést váltott ki, mindez Reverterát igen kellemetlenül érintette, és egy szorosabb együttműködés kialakításán kezdett fáradozni a cári és a Habsburg birodalom között, a lengyel kérdésben fennálló közös érdekek mentén. S tette mindezt Johann Rechberg külügyminiszter kifejezett ellenkezése dacára, így nem meglepő, hogy állása megrendült, és rövidesen új osztrák követ érkezett Szentpétervára.¹¹

Friedrich Reverterához hasonlóan Gustav Kálnoky gróf is, akit egy évvel a berlini kongresszus után, 1879 júliusában a megbetegedett Ferdinand Langenau helyett küldtek Szentpétervára, hamarosan felismerte, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia számára kedvezőbb lenne egy tartós megegyezés Oroszországgal.¹² Ebben a felismerésében Bismarck német kancellár is megerősítette, aki Franciaország teljes diplomáciai elszigetelése érdekében jóformán már a berlini kongresszus óta a három császár szövetségének felújításán munkálkodott. Noha Kálnoky felfogása szöges ellentétben állt Bécs ekkor még oroszellenes külpolitikájával, nem hagyta magát eltántorítani attól, hogy jelentéseiben felhívja a figyelmet egy, a berlini kongresszus alapján álló megegyezés előnyeire. Hogy Kálnokynak végül sikerült Heinrich Haymerle külügyminisztert és az uralkodót is meggyőznie, és 1881 júniusában Oroszország, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia aláírta a három császár egyezményét, nem utolsósorban Bismarcknak köszönhető, aki a tárgyalások során folyamatos nyomást gyakorolt a Ballhausplatzra.¹³

11 *Hobel*, 1981. 18–56. p.

12 Fredinand Langenau báró 1871. szeptember 18-ától 1880. január 12-ig, Gustav Kálnoky gróf 1880. január 26-ától 1881. november 20-ig volt szentpétervári nagykövet. *Matsch*, 1980. 122–123. p.

13 Az 1881. június 18-án Berlinben újból megkötött három császár szövetsége biztosította a Monarchia nagyhatalmi helyzetét és befolyását a Balkánon: a térség hatalmi viszonyain ezentúl csak Bécs egyetértésével lehetett változtatni. Az egyezményhez csatolt jegyzőkönyvben Oroszország hozzájárult, hogy a Monarchia alkalmas időpontban annektálhatja Boszniát és Hercegovinát, Ausztria-Magyarország pedig előre tudomásul vette Bulgária és Kelet-Rumélia egyesülését, ha az egyszer „a dolgok ereje folytán” bekövetkezik. A három császár szövetsége szabályosan elhatárolta az érdekszférákat a Balkánon: a félsziget nyugati fele az Osztrák–Magyar Monarchia, keleti fele Oroszország érdekkörébe került.

Diószegi István: Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918. Budapest, 2001. 73–81. p.; *Diószegi István*: A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. Budapest, 1997. 183–188. p. (a továbbiakban *Diószegi*, 1997.); *Rauscher*, 1993. 15–23. p.

Néhány hónappal az egyezmény aláírás után Haymerle váratlanul elhunyt, és az oroszországi nagykövetből a Monarchia külügyminisztere lett. Kálnoky egy viszonylag kedvező politikai időszakban volt szentpétervári nagykövet, amikor a berlini kongresszust követő években a pánszlávizmus, amely korábban az orosz külpolitikára meghatározó befolyással volt, veszített jelentőségéből és valamegyest visszaszorult. Hogy mennyire tudta megismerni az országot rövid hivatali ideje alatt, nehéz lenne megítélni. Mindenesetre Kálnoky sem tekintette kötelező érvényűnek Haymerle elődjétől, Andrassy Gyula gróftól örökölt oroszellenes irányvonalát, és minden eszközzel a Monarchia és Oroszország közeledését igyekezett előmozdítani. Külügyminiszterként a Szentpéterváron szerzett tapasztalataira alapozta külpolitikáját: mindkét elődjétől eltérően csak egy Németországgal és Oroszországgal kialakított hármass együttműködést tartott alkalmas eszköznek arra, hogy a balkáni érdekelletét kiküszöbölhető és így egy a háborús konfliktus a két nagyhatalom között elkerülhető legyen.¹⁴

Kálnoky Oroszországban megtapasztalhatta, milyen fontosak az előkelő társadalmi körökkel ápoltt kapcsolatok, és milyen jelentőséget tulajdonítanak a cári udvarban és a birodalom fővárosában a külsőségeknek. Utódjának a szentpétervári nagykövetség élére Anton Wolkenstein-Trostburg gróftot nevezte ki, aki 1882. március 8-ától 1894. október 28-ig töltötte be ezt a tisztséget.¹⁵

Az ősi osztrák nemesi családból származó Anton Wolkenstein 1832. augusztus 2-án született a csehországi Brunnersdorfban. Iskolái után a családi hagyományoknak megfelelően katonai pályára lépett, 1851 és 1858 között az 5. számú vértess ezrednél teljesített szolgálatot, előbb kadétként, majd alhadnagyként, később, mint főhadnagy. 1863-ban kapitányi rangra emelték.¹⁶ 1858-ban a katonatiszti karriert a diplomáciára cserélte fel, amikor a diplomatavizsga sikeres letételét követően április 22-én követségi attasénak nevezték ki Münchenbe. Ezzel kezdetét vette hosszú diplomáciai pályafutása, melynek során valamennyi fontosabb európai országban megfordult. Oroszországi kinevezése előtt a szász királyi udvarnál képviselte a Monarchiát Drezdában.¹⁷

14 *Rauscher*, 1993. 23–26. p.

15 *Matsch*, 1980. 122–123. p.

16 Grundbuchsblatt: Anton Graf Wolkenstein-Trostburg, Rechnungsabteilung des k. u. k. Reichkriegsministeriums, Wien, 18. November 1903. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (=HHStA), Administrative Registratur (=AR), Personalia (F4), Kart. 384, Wolkenstein.

17 1858 és 1862 között attasé, majd tiszteletbeli követségi titkár Münchenben, Berlinben és Rómában a Szentszéknél. 1862-től 1872-ig követségi titkár, majd tiszteletbeli követségi tanácsos a Szentszéknél, Stuttgartban, Londonban, Párizsban és megint Londonban. 1872-ben előbb II.,

Kálnoky személyes tapasztalataiból okulva külügyminiszterként nem látta el utódját olyan szigorú instrukciókkal, mint őt Haymerle annak idején. Wolkenstein már rövidebb kinevezése után elérte, hogy művészetkedvelő és műértő feleségével együtt bejáratosá vált az udvarba éppúgy, mint a magasabb társadalmi körökbe. E személyes kapcsolatok révén Wolkensteinnek sikerült a nagypolitikát és a társadalmi reprezentációt szétválasztania, aminek a bolgár válság idején rendkívül jó hasznát látta.¹⁸

A bolgár válság alaposan megterhelte az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország kapcsolatait, s emiatt bőven akadt tennivalója a szentpétervári osztrák–magyar nagykövetségnek.¹⁹ Magasabb társadalmi körökben gyakran éreztették Bécs megváltozott politikája iránti nemtetszésüket. Amikor egy alacsonyabb

majd I. osztályú követségi tanácsossá nevezik ki, állomáshelye továbbra is London. 1872-től 1880-ig szolgál, mint I. osztályú követségi tanácsos előbb Londonban, majd Berlinben. 1880-tól 1881-ig rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a szász királyi udvarnál Drezdában, 1881 és 1882 között a Külügyminisztérium osztályfőnöke. 1882. március 8-ától 1894. október 28-ig Szentpéterváron, majd 1903 végéig Párizsban rendkívüli és meghatalmazott nagykövet. Dienstbeschreibung und Ruhegebührrachweisung über die Versetzung in den bleibenden Ruhestand in Antrag kommenden k. u. k. ausserordentlichen und bevollmächtigten Botschafter Sr. Excellenz den Herrn Grafen Anton Wolkenstein von Trostburg, vom Rechnungsdepartement des k. u. k. Ministeriums des Äußern, Wien, 20. November 1903. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; Vortrag des Ministers des kaiserlichen Hauses und des Äußern, Wien, 7. März 1882. Allerhöchste Entschließung: 8. März 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; *Preradovich, Nikolaus von*: Die Führungsschichten in Österreich und Preussen (1804–1918). Wiesbaden, 1955. 12., 19., 24., 65. p.

18 *Wakounig*, 1998. 193. p.

19 A bolgár válság (1885–1888) 1885 szeptemberében kezdődött, amikor felkelés tört ki a berlini kongresszuson létrehozott, továbbra is oszmán fennhatóság alatt álló Kelet-Rumélia fővárosában, Plovdivban, és az autonóm Bolgár fejedelemség uralkodója, Battenberg Sándor egész Bulgária fejedelmévé nyilvánította magát. Oroszbarát tisztek Battenberget lemondásra kényszerítették, és III. Sándor cár Kaulbars tábornokot küldte Bulgáriába, hogy elérje egy oroszbarát fejedelem megválasztását. A Monarchia az orosz beavatkozásra tiltakozással felelt, és javaslatot tett arra, hogy a bolgár kérdést vigyék az európai nagyhatalmak elé. Anglia támogatásával sikerült keresztülhúzni az orosz számításokat, így Bulgária lényegében kiszakadt a cári birodalom érdekszférájából és Bécs felé kezdett tájékozódni. Mindez Oroszországban heves reakciókat váltott ki. 1887 végére a két nagyhatalom viszonya annyira megromlott, hogy mindkét részről demonstratív csapatösszevonásokra került sor a galíciai határvidéken. Bár Kálnoky kifejezte ilyen irányú készségét, III. Sándor cár határozottan elzárkózott a három császár szövetségének meghosszabbításától, és e helyett 1887-ben viszontbiztosítási szerződést kötött Németországgal, amelyben a felek semlegességet vállaltak harmadik fél elleni háború esetére.; *Diószegi*, 1997. 189–191. p.; *Löwe, Heinz-Dietrich*: Alekszandr III. Die russische Zaren 1547–1917. Ed.: Hans-Joachim Torke. München, 1995. 351. p.; *Rauscher*, 1993. 69–152. p.

beosztású osztrák–magyar diplomata belépett a szalonba, az orosz vendégek tüntetően átváltak az angol vagy francia társalgási nyelvről oroszra. Aki nem beszélt az ország nyelvét, ráadásul nem volt bevezetve az előkelő szentpétervári társaságba, annak a kevésbé előkelő értelmiségi és zenei körökkel kellett beélnie. Erre a problémára talált megoldást a nagykövet felesége, Wolkenstein grófné. Korlátozott anyagi eszközeivel, annál több fantáziával és finom ízléssel a szegényes követségi épületet pompás nagykövetségi rezidenciává alakíttatta, ahol rendszeresen vendégül látta a legnevesebb orosz írókat és zeneszerzőket. Bár Wagner-rajongása némelyeket elriasztott, irodalmi felolvasóestjei ismertté tették a nevét, és a fiatal nemes urak előszeretettel látogatták szalonját.²⁰

Bismarck 1890-ben történt lemondása után a szentpétervári diplomáciai körökben alig észrevehető változás kezdődött. Németország diplomáciai képviselője fokozatosan vesztett befolyásából, és szerepét az osztrák–magyar nagykövetség vette át. Wolkenstein grófné kultúraszervező tevékenysége, különösen az általa elindított és rendszeresített zongoraestek Anton Rubinstein részvételével magukra vonták a szentpétervári high society figyelmét. A Wolkensteinnek nemcsak diplomáciai körökben voltak valakik, hanem az udvarban és a város legelőkelőbb házaiban is szívesen látott vendégnek számítottak. Ezek a személyes kapcsolatok is hozzájárultak ahhoz, hogy óvatos közeledés indult a két ellenséges nagyhatalom között, és az 1890-es évek derekára jelentősen enyhült a Monarchia és Oroszország közti feszültség.²¹

Anton Wolkenstein küldetése csúcspontján kényszerült elhagyni Szentpétervárt. A hosszú, 14 éves oroszországi szolgálat aláasta egészségét, ezért 1894-ben párizsi áthelyezését kérte. Kálnoky külügyminiszter azonban, akivel különben szívélyes, baráti viszonyt ápolt, hónapokon át nem tudta teljesíteni kérését, mivel egy alkalmas jelölt megtalálása komoly nehézségeket okozott. Wolkenstein áthelyezése tehát késlekedett, noha Kálnoky jól tudta, hogy a nagykövetségi pár minden további hónapért súlyos árat fizet egészségével és magánvagyonával.²²

20 *Wakounig*, 1998. 193. p.; *Dumba, Constantin: Dreibund und Entente-Politik in der Alten und Neuen Welt. Zürich–Leipzig–Wien, 1931. 26. p.*

21 *Wakounig*, 1998. 193. p.

22 Anton Wolkenstein-Trostburg gróf 1894. október 28-án vette át a Párizsi nagykövetség irányítását, amelyet 1903-ig vezetett. 1903. december 10-én saját kérelmére nyugdíjazták, szolgálatai elismeréseként Ferenc József a Szent István-rendet adományozta neki. 1913. december 5-én hunyt el a trentinói Valsuganában található Ivano kastélyában. Temetésére két nappal később, december 7-én került sor a Trienttől nem messze fekvő Strignoban. Lásd: Wolkenstein an Kálnoky, betreffend seine Ernennung zum Botschafter bei der französischen Republik, St.

Anton Wolkenstein szentpétervári nagyköveti működése nemcsak saját, hanem felesége vagyonának jó részét is felemésztette — annak ellenére, hogy már a diplomáciai karba történő felvételnek is feltétele volt, hogy a diplomata jelentős magánvagyonnal rendelkezzen.²³ A szükséges magánvagyon nagysága nem derül ki a forrásokból. Figyelemre méltó azonban, amit Wolkenstein áthelyezésekor írt Kálnokynak, hogy Ausztria–Magyarország oroszországi képviselőjének pompája őt és feleségét a magánvagyonukban bekövetkezett csökkenésért bőségesen kárpótolta.²⁴

A 19. század hatvanas éveitől kezdve a bécsi külügyi vezetés arra törekedett, hogy a szentpétervári állomáshelyet nemesi származású és már bizonyított hivatásos diplomatákkal töltsse be. Még az alacsonyabb beosztású követségi személyzet névsora is valóságos nemesi családlexikonra emlékeztetett. Alig akadt olyan nagykövet vagy követ, aki tartotta magát az íratlan törvényhez, hogy tartózkodjon a személyes politikai állásfoglalástól. Szinte kivétel nélkül mindnyájan egy Oroszországgal való megegyezést szorgalmaztak. Személyes tapasztalataik szélesebb látókörűvé tették őket a ballhausplatz-i bürokráciánál. Ugyanakkor Friedrich Reverterától Franz Lichtensteinig majdnem mindenki elégedetlenül, megrendült egészséggel és köszönet nélkül hagyta el posztját. Szentpétervár anyagi romlást is hozott a diplomaták számára. A drága és költséges szentpétervári társasági életre 1870-től bizonyítottan mindenki panaszkodott, még Lichtenstein

Petersburg, 10. November/29. Oktober 1894. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; *Matsch*, 1980. 123. p.; Vortrag des Ministeriums des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äußern, Wien, 9. Dezember 1903. Allerhöchste Entschliebung: 10. Dezember 1903. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; A magyar királyi Szent István-rend irodájától a cs. és kir. Ház és a külügyek tisztelt közös minisztériumának, Bécs, 1903. december 11. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; Ableben des ausserordentlichen und bevollmächtigten Botschafters im Ruhestande Anton Grafen Wolkenstein-Trostburg, K. u. K. Ministerium des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äußern, Wien, 12. Dezember 1913. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.; Kranz für Botschafter im Ruhestande Grafen Wolkenstein, K. u. K. Ministerium des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äußern, Wien, 6. Dezember 1913. HHStA, AR, F4, Kart. 384, Wolkenstein.

23 *Engel-Janosi, Friedrich*: Der Ballhausplatz 1848–1918. In: Friedrich Engel-Janosi (ed.): Geschichte auf dem Ballhausplatz. Essays zur österreichischen Außenpolitik 1830–1945. Graz–Wien–Köln, 1963. 17. p.

24 Wolkenstein an Kálnoky, Privatbrief, St. Petersburg, 6. Juli/24. Juni 1894. HHStA, Politisches Archiv (PA), Russland (X), Kart. 103, Varia 1894, geheim.

is, aki vitathatatlanul a legtöbb anyagi forrással rendelkezett az osztrák–magyar diplomaták közül.²⁵

A konzulok helyzete és feladatai Oroszországban

A konzulok helyzete nemcsak Oroszországban, hanem Európa többi országában is alapvetően más volt, mint a nagyköveteké. A konzul legfontosabb feladata a küldő állam polgárainak védelme volt a fogadó államban, de hozzá tartozott a két ország közötti kereskedelmi, gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatok előmozdítása is. A konzul honfitársainak érdekvédelme a gyakorlatban olyan teendőket jelentett, mint útlevelek és egyéb úti okmányok kiállítását, valamint segítségnyújtást poggyász elvesztése, hagyatéki ügyek vagy haláleset esetén. Az ő feladata volt vízumok és megfelelő iratok kiadása a küldő államba utazó idegen állampolgárok számára. E mellett elvárták tőlük, hogy tájékozódjanak a fogadó állam kereskedelmi, gazdasági, kulturális és tudományos életének viszonyairól, és ezekről tegyenek jelentést a küldő állam kormánya számára.²⁶

Az 1859. szeptember 12-én kelt legfelsőbb elhatározás valamennyi osztrák konzulátust a Külügyminisztériumnak rendelte alá. Az első osztrák–magyar vám- és kereskedelmi szövetséget létrehozó 1867. december 24-i törvény IX. cikkelye megerősítette az 1859. évi szabályozást, amelynek értelmében az egész konzuli ügy a külügyminiszter felügyelete alá tartozik, ugyanakkor bizonyos kérdésekben beleszólási jogot adott a két ország kereskedelmi minisztereinek. Ilyen volt a konzulátusok felállítása és megszüntetése, valamint a kereskedelmi ügyekkel kapcsolatos instrukciók kérdése. E mellett a két kereskedelmi miniszter jogot kapott a konzulátusokkal való közvetlen levelezésre, és a rendszeres időközönként megküldött kereskedelmi jelentésekbe is betekintést nyerhettek. Politikai jelenté-

25 Lichtenstein minden szempontból kivételnek számított. Nemcsak azért, mert nem volt hivatásos diplomata, hanem mert egészségi problémák és a külügyminiszterrel való súlyos nézeteltérései ellenére is jelezte hajlandóságát, hogy tovább maradna állomáshelyén. És ő volt az egyetlen, akit nem marasztaltak.; *Wakounig*, 1998. 197. p.

26 *Pfusterschmid-Hardenstein, Heinrich*: Die Orientalische- und spätere Konsularakademie 1848–1918. Eine frühe Fachhochschule im Zeitalter der Industrialisierung. In: 250 Jahre — Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien, Hg. von Oliver Rathkolb. Innsbruck-Wien-München-Bozen, 2006. 77–79. p.; *Malfatti di Montretretto, Josef Ritter von*: Handbuch des österreichisch-ungarischen Konsularwesens. Wien, 1904. 4. p.

seit azonban minden konzul a Külügyminisztériumnak küldte, és innen érkeztek számukra az utasítások is.²⁷

A politikai jelentéstétel volt az a terület, ahol a konzulra hasonló feladat hárult, mint a nagykövetekre és követségekre. Különösen igaz volt ez az olyan városokra, ahol nem működött követség, csak konzulátus, így a konzul volt a külügyi vezetés „szeme és füle”, és neki kellett a követjelentésekhez hasonló politikai jelentésekben a helyi politika fontosabb eseményeiről és a közhangulatról beszámolnia. Oroszországban a moszkvai főkonzulátus bírt különös jelentőséggel, hiszen Szentpéterváron a politikai jelentéstétel elsősorban a nagykövet és nem a főkonzul feladata volt. Moszkvában viszont kizárólag a főkonzul képviselte az Osztrák–Magyar Monarchiát, így neki kellett a helyi politikai élet eseményeiről és a nagypolitika helyi visszhangjáról jelentéseket készítenie.

Moszkva persze nem volt Szentpétervár, ahová kizárólag vagyonos arisztokratákat küldtek nagykövetségnek, mert csak ők tudtak eleget tenni a nagyhatalmi reprezentáció kívánalmainak. Mégis, a moszkvai főkonzulra hasonló feladatok vártak kicsiben, mint a szentpétervári nagykövetségre nagyban: neki is szert kellett tennie ismeretésekre és be kellett épülnie a helyi társasági életbe, hogy személyes kapcsolatai révén megfelelő képet tudjon alkotni a fogadó állam politikai viszonyairól. A személyes ismeretességek tették lehetővé a politikai események háttérének megvilágításához szükséges azon információk megszerzését, amelyek kiegészíthették a konzul helyi sajtóból szerzett értesüléseit. Bár a társasági élet Oroszország politikai szempontból második legfontosabb városában korántsem volt olyan költséges, mint az uralkodói székhely Szentpéterváron, Moszkva jelentős gazdasági és kulturális központnak számított, és az osztrák–magyar főkonzulok többször panaszkodtak arra, milyen nehézségekkel jár megfelelő személyes kapcsolatok kiépítése a „keleti Oroszország” fővárosában. A moszkvai főkonzuli fizetés még kevésbé fedezte a társasági élettel járó kiadásokat, mint a nagykövetségi Szentpéterváron, de ez nem is volt kifejezett elvárás a konzulokkal szemben. A moszkvai főkonzul elsődleges feladata az volt, hogy figyelje a helyi sajtót, és politikai jelentéseiben megfelelően tájékoztassa a bécsi külügyi vezetést.

27 *Matsch*, 1980. 129. p.; *Neumann, Leopold Dr.*: Handbuch des Consulatwesens, mit besonderer Berücksichtigung des österreichischen, und einem Anhang von Verordnungen. Wien, 1854. 351–373. p.

A moszkvai főkonzulátus jelentősége

1882 elején nem csak a szentpétervári osztrák–magyar nagykövetség élén történt személyi változás. Még Anton Wolkenstein-Trostburg gróf március 8-án történt nagyköveti kinevezése előtt Ferenc József 1882. február 12-én kelt legfelsőbb elhatározásával Burián Istvánt valóságos konzullá nevezte ki és egyidejűleg ügyvivőként Moszkvába, az ottani főkonzulátusra rendelte. Burián a konzuli esküt 1882. február 27-én tette le, és március 31-én érkezett meg Moszkvába, ahol még aznap átvette a főkonzulátus vezetését.²⁸

Kinevezésében közrejátszott, hogy a kiegyezéskor a magyarok meglehetősen alulreprezentáltak voltak a dualista Monarchia immáron közös diplomáciai karában, és előbb gróf Andrassy Gyula külügyminiszter, majd Kállay Béni minisztériumi osztályfőnök mindent elkövetett, hogy a paritásnak a cs. és kir. külügyi szolgálatban érvényt szerezzen. Magyar arisztokrata kinevezése szentpétervári nagykövetnek valóban nem lett volna szerencsés döntés, de a konzuli megbízás ilyen szempontból is más volt, és egy magyar konzulnak Moszkvában nem kellett olyan bizalmatlan légkörrel szembenéznie, mint Szentpéterváron. Egy magyar származású konzul kinevezése már csak azért is indokolt volt, mert több mint másfél évtizeddel a kiegyezés után, 1882-ben egyetlen magyar konzul sem teljesített szolgálatot Oroszországban. Szerencsés körülmény, hogy a moszkvai főkonzulátus Anton Le Bidart sanghaji áthelyezésével megürült, és Kálnoky külügyminiszter a magyar Burián Istvánt nevezte ki utódjának. Burián addigra kitartóan végigjárta a konzulátusi tisztviselőség hivatali lépcsőfokait, és balkáni tapasztalatai is alkalmassá tették a moszkvai főkonzulátus vezetésére.

A frissen kinevezett moszkvai főkonzul kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy új megbízása egyáltalán nem könnyű. Ezt első jelentésében feletteseinek is tudomására hozta. A hivatásos konzuli állás nehézségét ebben az első, 1882.

28 Burián István 1851. január 16-án született a Pozsony megyei Stomfán. Tanulmányait az Osztrák–Magyar Monarchia diplomataképző intézetében, a Keleti Akadémián végezte. Külföldi állomáshelyei moszkvai megbízása előtt a következők voltak: 1872–74: konzuli gyakornok Alexandriában, 1875–1878: alkonzul Bukarestben, 1878–1880: belgrádi alkonzul, 1880–1882: szófiai alkonzul. A moszkvai főkonzulátust 1882-től 1886-ig vezette. Pályájának későbbi állomásai: 1886–1895: szófiai főkonzul és diplomáciai ügyvivő, 1896–1897: stuttgarti követ, 1897–1903 athéni követ, 1903–1912 és 1916: közös pénzügyminiszter, 1913–1915: király személye körüli miniszter, 1915–1916 és 1918: közös külügyminiszter.; *Kanzleikonzept*, 12. 2. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.; *Burián an das Ministerium*, Telegramm, 1. 4. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.; *Trautenberg an Kálnoky*, Telegramm, 5. 4. 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

május 22-én küldött helyzetjelentésében azzal indokolta, hogy Moszkvában nem is olyan régen még valamennyi európai ország csak tiszteletbeli konzulok útján képviseltette magát, akik kivétel nélkül a helybeli orosz és más nemzetiségű kereskedők közül kerültek ki. Eddig az Osztrák–Magyar Monarchia mellett csak Franciaország, Németország és Belgium nyitott hivatalos konzulátust. Az itt szolgálatot teljesítő tisztviselőknek legalábbis kezdetben igen nehéz volt megkülönböztetni magukat tiszteletbeli konzuli címet viselő kollégáiktól. Moszkvában ugyanis a „konzul” szó sokáig egyértelmű volt a „kupeccel”, vagyis kereskedőt értettek alatta, és ebből következett a konzul társadalmi ranglétrán elfoglalt helye, ami nem számított túlságosan előkelőnek. S ahogy Burián érzékelt, mindez részben még akkor, 1882-ben is érzékelhető volt.²⁹

Ha Moszkva csak Oroszország nagy kereskedelmi és ipari központja lett volna és semmi több, akkor mindez nem jelentett volna problémát, hiszen a konzul a kereskedők világában olyan társadalmi közegben mozogna, amely nagyban elősegítené hasznos hivatali tevékenységét. Valóban a kereskedő és iparos réteg az, amely a hátán viszi az országot, és „Oroszország egyetlen egészséges fejlődésben lévő társadalmi rétegét alkotja, viszont egészen kívül áll napjaink nagy politikai és társadalmi mozgalmain”.³⁰

De Moszkva jóval több volt, mint az orosz gazdasági élet középpontja: Moszkva „Oroszország szíve, ahonnan minden társadalmi és politikai izgatottság lüktetése kiindul”. Burián tehát pontosan tisztában volt új állomáshelye politikai jelentőségével, ami nem volt más, mint hogy Moszkva számított az orosz konzervativizmus fellegvárának. Az oroszországi mércével mérve liberálisnak számító és a szó politikai értelmében is nyugat felé tekintő Szentpétervárral szemben Moszkva a konzervatív eszmék szülőhelye volt. Itt csoportosult a konzervatív nemesség és „minden olyan társadalmi réteg, amely a régi szokások felélesztésével és továbbfejlesztésével akarja megvédeni a birodalmat a nyugat-európai romlástól”.³¹

Burián ezért kezdettől fogva a főkonzul politikai feladataira helyezte a hangsúlyt, és új állomáshelyén a társadalmi kapcsolatok kiépítését és a politikai jelentéstételt tekintette fő feladatának. Ahogy első politikai jelentésében feladatát megfogalmazta: „ahhoz, hogy a hivatásos konzul Moszkvában, mint politikai

29 Burián an Kálnoky, Bericht aus Moskau, 22. Mai 1882. HHStA, PA, Konsulate (XXXVIII), Kart. 242, Moskau.

30 Uo.

31 Uo.

ügyvivő is jól tájékozotatva legyen, olyan társadalmi állást kell elfoglalnia, amely számára mostanáig nem volt magától értetődő, és amelynek eléréséhez a helyi tekintélyek sem hajlandók különösebben hozzájárulni, akiknek egy nagyhatalom konzulja itt csak szálla a szemükben”. Ezért Burián a cs. és kir. kormányzat mindenkori moszkvai képviselője fontos feladatának tartotta, hogy a jól informáltságához szükséges társadalmi állást „egyszer és mindenkorra megalapozza”. Ehhez kiindulópontként szolgált hivatali elődje, Anton Le Bidart tevékenysége, e mellett német és francia kollégájának hasonló törekvései is támogatást jelentettek számára, hogy „a kitűzött célt, amely ezen állomáshely betöltésének alapfeltétele, teljes mértékben elérje.”³²

Burián ettől kezdve rendszeresen küldte politikai jelentéseit a bécsi Külügyminisztériumnak. Ezek a jelentések általános helyzetjelentések (Situationsbericht) voltak, amelyek több kisebb kérdést érintettek, vagy tematikus jelentések, amelyek egy-egy kérdést tárgyaltak kimerítő részletességgel. Politikai jelentéseit 1883-tól kezdve köröztették a fontosabb európai osztrák-magyar külképviseletek között, így a párizsi, londoni berlini, szentpétervári, római és konstantinápolyi nagykövet is betekintést nyerhetett ezekbe. Ha jelentései balkáni vonatkozásúak voltak, akkor rendszerint Belgrádnak, Bukarestnek, Szófiának, Cetinjének és Athénnek is megküldték.

A moszkvai főkonzul illő tekintélyének megalapozásához hozzátartozott a bemutatkozó látogatás Wolkenstein szentpétervári nagykövetnél, amire Burián István 1882. május 19-én táviratban kért engedélyt a Külügyminisztériumtól.³³ De nemcsak Szentpéterváron járt moszkvai főkonzulsága idején, hanem Oroszország más vidékeiről is igyekezett személyes benyomásokat szerezni. 1882-ben például Nyizsnyij Novgorodtól egészen Szaratovig leutazott a Volgán, onnan vasúton Harkovba ment, és úgy tért vissza Moszkvába.³⁴ 1884-ben pedig a Kaukázusnak és a Krímnek vette útját.³⁵

Burián István 1882. március 31-én érkezett meg Moszkvába. A kezdeti nehézségek alaposan igénybe vették erejét, és a környezetváltozás is komoly megterhelést jelentett számára. 1882 nyarán, amikor Thallóczy Lajos, a bécsi közös pénz-

32 Uo.

33 Burián an das Ministerium, Telegramm, Moskau, 19. Mai 1882. HHStA, AR, F4, Kart. 44, Burián.

34 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

35 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. március 24. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

ügyminisztérium osztályfőnöke és levéltár-igazgatója meglátogatta, megrendült egészsége miatt, mint írja „reám nézve egy oly szerencsétlen időpontban voltál itt, mikor nem élvezhettem oly elfogulatlanul ittlétedet, mint az más körülmények között lett volna”. Első oroszországi körútjának az ország megismerése mellett az is célja volt, hogy alkalma legyen „rendbe szedni kissé felháborodott idegrendszeremet”. Ennek köszönhetően novemberben már azt jelenthette barátjának: „Én, hála Istennek, összeszedtem magam, és ismét friss erőben állok a résen”. Az első oroszországi tél azonban aggodalommal töltötte el. Amint november 10-i levelében írta: „A tél immár beköszöntött nálunk. Tegnapelőtt 14 fok hidegünk volt. Ma ismét lanyhább az idő. Megkezdődik az experimentum, hogy magyar ember meg tud-e élni itt tél idején”.³⁶ November 15-i levelében azonban elégedetten jelenthette: „Különben jól vagyunk, s eddig még nem is nagyon fázunk.”³⁷

Az első évben Burián István túlterheltségének az is oka volt, hogy teljesen egyedül vitte a moszkvai főkonzulátus ügyeit. Az év végén azonban segítségével érkezett a magyar nemzetiségű Spóner Ferenc konzuli gyakornok személyében, aki mint a Keleti Akadémia frissen végzett növendéke, Moszkvában kezdte meg konzulátusi szolgálatát. Spóner 1884 májusában ideiglenesen Kijevbe helyezték át, ahol alkonzulként az ottani konzulátus ügyeit vitte, de júliusban már visszatért Moszkvába. Erre azért volt szükség, mert a kijevi konzulátus átmenetileg gazdátlanra vált, és az új konzul, Emil Filtsch csak júliusban érkezett meg állomáshelyére. Spóner ettől kezdve mindvégig Burián segítségére volt a moszkvai főkonzulátus ügyeiben, kezdetben mint konzuli gyakornok, 1884-től már mint alkonzul. 1886-ban újabb magyar érkezett a moszkvai főkonzulátusra: báró Sass Péter rapidíjas konzulátusi alkalmazott.³⁸

36 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

37 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 15. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

38 Spóner Ferenc 1856. október 4-én született az Abaúj megyei Rozgonyban. 1875 és 1881 között a Keleti Akadémia növendéke volt. 1882–1889: konzuli gyakornok a moszkvai főkonzulátuson, 1884: alkonzulként a kijevi konzulátus ideiglenes vezetője, 1889–1891: a kijevi konzulátus vezetője, 1891–1892: kinevezett konzul Kijevben, 1892–1894: konzul Jassyban, 1894–1895: a chicagói konzulátus vezetője, 1895–1901: konzul a moszkvai főkonzulátuson, 1901–1906: a marseille-i főkonzulátuson, 1906–1914: az antwerpeni konzulátus vezetője. 1915-ben nyugdíjazták. *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 10. kötet. Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret.

Emil Filtsch 1882-ben alkonzul Jassyban, 1883-ban alkonzul és ügyvivő Várnában, 1884-ben alkonzul és miniszteri titkár ideiglenes alkalmazásban, a Külügyminisztériumban. 1884 júli-

Diplomataélet Moszkvában

Moszkva nyáron és ősszel egy álmos, csendes vidéki város képét mutatta. A társasági élet még novemberben is alig akart megelevenedni, mivel a polgárság a nyarat és az őszt legnagyobb részét szokás szerint vidéken töltötte, és csak nagyon későn jönnek vissza faluról a városba. A színházi évad is csak ekkor, késő ősszel vette kezdetét. Ahogy Burián 1882-ben megfigyelte: „Nagyon élénk színházi évad nyílik. Van színház jó és rossz is. Legtöbbet az orosz udvari színházba járok. Tanulmányozom a nyelvet ott, és a művészi »hangulatot«. Mindenféle más művészet is ajánlkozik.”³⁹ Buriánnak első moszkvai évében a beilleszkedés általános nehézségein túl nyelvi gondjai is voltak, mivel a Keleti Akadémia 1868-as évfolyama, amelyhez ő is tartozott, még nem tanult oroszul. Az orosz nyelvet először az 1880/81-es tanévben tették kötelezővé az Akadémia növendékei számára. Így a színházlátogatás a társasági élet mellett a nyelvgyakorlás hasznával is járt.⁴⁰

A farsang időszaka, a báli szezon azonban egészen más volt, amiből a magyar főkonzul is igyekezett kivenni a részét. 1885-ben például röviden, de annál lényegre törőbben írt báli élményeiről Thallóczynak: „Különben megvagyunk Spónerrel együtt, ki üdvözl. Erősen táncolunk.”⁴¹ 1886-ban már kissé bővebben írt az évnek erről a társasági élet szempontjából fontos időszakáról: „Az ünnepi kínládások közepette vagyunk most. Mit jelent ez Oroszországban, azt nem is sejtheti az, ki keresztül nem ment rajta. Két héten át minden normális tevékenység fel van függesztve, s az egész birodalom csak három dolognak él: látogatások, ajándékok, illetőleg borraivalók. Ez december 24-étől január 6-ig tart. Moszkva

usában konzullá léptették elő, és átvette a kijevei konzulátus vezetését. *Agstner, Rudolf*: Die Direktoren, Hörer und Hörerinnen der Orientalischen Akademie und der Konsularakademie 1754–1941. In: 250 Jahre - Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien. Hg. von Oliver Rathkolb. Innsbruck-Wien-München-Bozen, 2006. 537. p.; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für 1882. Teil II. Wien, 1882. 15.; Staatshandbuch für 1883. Teil II. Wien, 1883. 12.; Staatshandbuch für 1884. Wien, 1884. 2, 16.; Staatshandbuch für 1885. Teil II. Wien, 1885. 17.; Staatshandbuch für 1886. Teil II. Wien, 1886. 18. p.; Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1883. május 2., 1884. június 1., 1884. június 24. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

39 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

40 *Joukova, Alexandra*: Dolmetscher- und Sprachausbildung an der Orientalischen bzw. Diplomatischen Akademie in Wien. Wien, 2002. 47.

41 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1885. január 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

fele ilyenkor folyton be van kapva. Húsvétra az egész dolog ismétlődik. A különbség csak az, hogy most a részeg népség a hóban fetreng, Húsvétkor pedig fejét zúzza be a kövezeten. Talán azért szereti a muszka a telet jobban a nyárnál.⁷⁴² Aztán a farsang időszakáról: „Spóner sokat táncol és dínomdánomozik. Különb- ben jómagam is jól bele sodortattam magam. Különb- ben ma végződik a farsang, jön a böjt, munka, kereskedelmi jelentések s gyalázatos idő komoly pillanatja.”⁷⁴³

Burián Moszkvából is igyekezett ápolni a kapcsolatot magyar barátaival és ismerőseivel, így Hampelékkel, Pulszkyékkel, Matlekovits Sándorral, báró Kemény Jánossal, Horváth Gyulával és Szemere Attilával. Amikor Budapesten járt és módja volt rá, mindig felkereste őket.⁴⁴ Ezek az évi egyszeri találkozások azonban mégsem oldották oroszországi magányát, ezért rendkívül fontos volt számára Thallóczy Lajoshoz fűződő barátsága. Thallóczy kétszer is járt nála, először 1882 nyarán, aztán 1883 májusában, és rendszeresen kért tőle kisebb-nagyobb szíves- ségeket.⁴⁵ Így például 1882-ben egy áttekintő fényképet kért tőle Szentpétervár- ról, valamint arra kérte, küldje meg neki a fontosabb orosz történelmi társaságok és szakközlönyök jegyzékét. Az iránt is érdeklődött, hogyan és milyen feltételek- kel kutathatna ő, mint magyar történész a moszkvai levéltárban. Burián a kérés- ket igyekezett teljesíteni, bár a fénykép beszerzése nehézségekbe ütközött, mert mint írta: „Pétervárnak egy általános áttekintést engedő fényképét nem tudtam itt találni. Hanem vettem, és itt átküldök egypár karakterisztikusabb városrészletet mutató kisebb képet, melyeknek összevetéséből könnyen alkothatsz magadnak általános fogalmat a város jellegéről.”⁷⁴⁶

A levéltári kutatásnak is utána járt, amire „meg kell szerezni a pétervári kül- ügyminisztérium engedélyét, melyért a mi külügyi hivatalunk útján kell folya- modnod, mely a dolgot a nagykövetség által intézi el”. Ezt úgy tűnik, sikerült

42 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. január 9. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

43 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. március 7. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

44 Ezek a kapcsolatok később is fontosak maradtak Burián számára. Amikor Moszkva után Szó- fiában és Athénben teljesített szolgálatot, és szabadságra hazajött Magyarországra, ha tehet- te, mindig meglátogatta őket. Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Bécs, 1886. szeptember 21. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

45 Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10., 1883. május 2. 1886. szeptember 21. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

46 Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10., 1883. január 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

elintézni, mert Thallóczy 1883-as oroszországi útja során bejutott a moszkvai levéltárba, ahol sikerült elérnie, hogy a levéltár az őt érdeklő iratokról másolatot készítsen számára. A levéltár az elkészült másolatokat Buriánnak küldte meg, aki továbbította Thallóczynak Budapestre. 1885 decemberéig 188 és fél ív másolat készült el, azonban még ugyanebben az évben Thallóczyt a közös Pénzügyminisztérium levéltár-igazgatójának nevezték ki és e miatt Bécsbe költözött, a Buriánnál erre a célra letétbe helyezett pénze elfogyott, és a másolója is felmondott, „főképpen azért, mert Bühler nagyon megszekírozta beleavatkozásaival”. Így a munka megakadt, hiába vette a levéltár vezetője, Protopopov a dolgot a maga kezébe, „s ő dirigálja a másolási munkát, melyre két egyént szemelt ki”. És hiába sürgette Burián Thallóczyt, hogy ha azt akarja, hogy „a munka megakadás nélkül folyjon, szükséges, hogy te Protopopovnak nagyon pontos és részletes utasítást küldj arra nézve, mit másoltasson. Mert az Ivanovnak adott régebbi tájékoztatás úgy látszik, elégtelen. Protopopov telve van jóakarattal, s csak útbaigazítást vár tőled, hogy teljes hévvel másoltassa le akár az egész levéltárt”. Ennek ellenére Thallóczy sem a levéltárat, sem Buriánt nem tájékoztatta a további teendőkről, így a munka teljesen leállt.⁴⁷ Annyi haszna azonban mindenképpen volt a moszkvai kutatómunkának, hogy Thallóczy az itt gyűjtött anyagokat beépíthette új könyvébe, amelyről Burián írt „egy kis bírálatot”. Ez a könyv az „Oroszország és hazánk” című munka volt, amely 1884-ben jelent meg Budapesten. Burián véleménye a műről egyértelműen pozitív volt: „Ragyogó könyv, amellyel célzatát és kivitelét illetőleg tökéletesen egyet értek.”⁴⁸

Máskor Burián fordult kéréssel Thallóczyhoz. 1882-ben arra kérte, küldessen el neki Moszkvába Ráth Mór által három magyar nyelvű könyvet: Vámbéry Ármin „A magyarok eredete” című könyvét, Arany János költeményeit és Mikszáth Kálmán elbeszéléseit. Ezek közül a „Nemzetes uraimék” különösen elnyerte tetszését. 1884-ben egy olaszul, franciául vagy angolul írt magyar nyelvtanra volt szüksége, valamint arra kérte Thallóczyt küldessen neki egy magyar mondával és népmesével foglalkozó monográfiát, mert mint írta: „Nekem szükségem van tudni, mennyiben van népünk ajkán élő hősi nagy mitologikus monda, s mennyiben eredeti a mi mesekörünk.”⁴⁹

47 Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 15., 1885. július 1., 1885. november 4., 1885. december 7., 1886. január 9. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

48 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. március 24. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

49 Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1882. november 10., 1884. március 24., 1884. június 1., 1884. október 27. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

A Thallóczyhoz fűződő barátság nélkülözhetetlenül hozzájárult magyar identitása megőrzéséhez. Ahogy 1886 elején írta, amikor barátja bécsi kinevezéséhez gratulált: „Jó barátoknak mindig megvan a maguk különleges hatása egymásra. A tied reám főképp abban áll, hogy melegen tartod bennem a magyar lelket. Ez pedig jó segítség az egyensúly fenntartására a sok heterogén befolyás alatt.”⁵⁰

Az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi tisztviselőinek és diplomatáinak nem jelentéktelen részére jellemző volt, hogy rendszeres irodalmi tevékenységet fejtett ki, vagy rendelkezett olyan művészeti jártassággal, amit környezete számon tartott, és amit munkája során a külügyi hivatal javára hasznosíthatott. Ebben az életformában és értékrendben a szellemi alkotó tevékenység egyre nagyobb jelentőségre tett szert, ami azonban korántsem volt kivételes egyéni ambíció vagy kedvtelés. A külügyi tisztviselőkben és diplomatákban félreérthetetlenül élt egyfajta vágy, hogy azt a tudást, amelyre szakmai tevékenységük során, hivatali működésük részeként, mintegy kiegészítésképpen szert tettek, másokkal is megosszák, leírják és közreadják. Voltak, akik értékes történeti kutatásokat végeztek, mások az államelmélet vagy az országismeret területén alkottak maradandót, esetleg közgazdasági tanulmányokat vagy szépirodalmi és publicisztikai műveket adtak közre.⁵¹

Burián István moszkvai hivatali éveiben írott tanulmányai leginkább az országismeret műfajába sorolhatók: ezek az írások Gyulai Pál Budapesti Szemléjében jelentek meg Rajeczi István álnéven. Első ilyen tanulmányát 1883 októberében írta, és az orosz nihilizmust járta benne körül Dosztojevszkij „Ördögök” című regénye kapcsán. Alighogy ez az írása megjelent, 1884 júniusában már a következő tanulmányán dolgozott, amely Oroszország vallási viszonyait tárgyalta és még ugyanabban az évben meg is jelent, szintén a Budapesti Szemlében.⁵²

E két tanulmány hatására Thallóczy felvetette, hogy Burián írhatna egy Oroszországot több szempontból bemutató, nagyszabású munkát, amelyet Ráth Mór szívesen meg is jelentetne. Burián, bár a felkérést örömmel vette, és elismerte, hogy az reá nézve „nagyon hízelgő”, de szabadsága és hivatali elfoglaltságai miatt a következő év tavaszáig nem látta megvalósíthatónak. Nyári szabadságáról visszatérve valóban tetemes mennyiségű munka várta, és csak október vé-

50 Burián István levele Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1886. január 9. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

51 *Somogyi*, 2006. 209–237. p.

52 *Rajeczi István: A gonosz szellemek. Egy orosz nihilista regényről.* In: Budapesti Szemle, 37. kötet, 87. szám. 347–365. p.; *Uő.*: Oroszország vallásos viszonyai. In: Budapesti Szemle, 39. kötet, 93. szám. 321–342. p.

gén kezdhetett el foglalkozni a tervezett tanulmánnyal. 1885 januárjában aztán „hosszas kétely és megfontolás után” lemondott arról, hogy nagyobb dolgozatot készítsen Oroszországról a nyilvánosság számára. Döntését azonban nem annyira hivatali elfoglaltságaival indokolta, hanem inkább azzal, hogy állásának ártana, ha ilyen írást adna közre. De a jövővel is számolt. Úgy vélte, jegyzeteit, benyomásait és véleményét nem adhatná ki anélkül, hogy az jövő pályáján részben meg ne fosztaná Oroszországról szerzett tapasztalatai gyakorlati hasznosításától. Hasonlatért a víváshoz fordult: „Ha az ember esetleg ellenfelére ütni akar, nem célszerű disszertációt tartani arról előleg, hol vannak annak gyengéi. Kisebb dolgozathoz azonban az ember olyan tárgyat választhat, amelynek kifejtése ilyen hátránnyal nem jár.” De nagyobb szabású műben Oroszországgal kapcsolatban nem látott erre lehetőséget. A nagy, átfogó mű tehát nem készült el, és a jövőben arra kellett szorítkoznia, hogy időről időre küldjön egy-egy cikket a Budapesti Szemlének. Így jelent meg 1885-ben harmadik orosz témájú írása, „Oroszországból Oroszországról címmel”, amelyet februárban írt, és amely az orosz fejlődés ellentmondásait tárta fel a magyar olvasóközönség előtt.⁵³

*

Jelen tanulmány a 19. század második felében Oroszországban szolgálatot teljesítő osztrák–magyar diplomaták és konzulok életébe kívánt betekintést nyújtani, párhuzamot vonva a diplomaták és konzulok szerepe és feladatai között, a nyilvánvaló hasonlóságok mellett a különbségeket is kiemelve. Megállapítható, hogy Szentpétervár kulcsfontosságú diplomáciai állomáshely volt a Monarchia számára, ezért ebbe a városba csak olyan vagyonos és jó fizikai állóképességgel rendelkező arisztokratákat küldtek, akik a mostoha éghajlat kihívásainak és a nagy hatalmi ranghoz illő társadalmi és politikai reprezentáció kívánalmainak egyaránt meg tudtak felelni. A cári udvar kisugárzása alól egyetlen külföldi diplomata sem tudta kivonni magát, a Szentpétervárra akkreditált osztrák–magyar diplomatákat is szinte beszippantotta az orosz légkör, így nem véletlen, hogy —

53 *Rajeczi István*: Oroszországból Oroszországról. In: Budapesti Szemle, 42. kötet, 100. szám. 57–75. p. Burián — személyes ismeretség híján — Thallóczy révén tartotta a kapcsolatot Gyulai Pállal. Amikor Thallóczyt 1884-ben Kállay Béni közös pénzügyminiszter Bécsbe hívta, a Budapesti Szemle főszerkesztőjével megszakadt a kapcsolata, így több tanulmánya már nem is jelent meg a tekintélyes folyóiratban. Burián István levelei Thallóczy Lajoshoz. Moszkva, 1884. június 1., 1884. június 24., 1884. október 27., 1885. január 22. OSZK Kézirattár, Fond XI/166.

időnként feletteseik kimondott utasítása ellenére is — egy Oroszország és Ausztria–Magyarország közti megegyezés szószólóivá léptek elő. És tették mindezt annak ellenére, hogy a szentpétervári szolgálat magánvagyonukat is jelentős mértékben megterhelte.

Az oroszországi osztrák–magyar konzulok életére Burián István moszkvai megbízatása szolgál jó példával. Bár a Monarchia külügyi szolgálatában — különösen a konzuli szolgálatban — az idő előrehaladtával egyre nagyobb arányban volt jelen a polgári elem, és az arisztokrácia folyamatosan visszaszorulóban volt, az 1870-es években egy nem túlságosan előkelő származású, kezdő konzuli tisztviselő számára egy nyugat-európai állomáshely még csak vágyalom lehetett. A nyugat-európai fővárosok általában arisztokrata ifjak számára voltak fenntartva, ahol a Buriánnal egyidős fiatalembereknek, élvezve az életet, az előkelő társaságot, valójában nem sok dolguk akadt. Buriánnak tehát kezdetben be kellett érnie különféle balkáni állomáshelyekkel, majd 1882-ben megkapta első önálló megbízatását, amikor moszkvai főkonzullá nevezték ki.

Burián István 1882 és 1886 között volt moszkvai főkonzul. Ebben a pozíciójában mindvégig felettesei legnagyobb meglepedésére működött, ő azonban mégsem volt maradéktalanul elégedett oroszországi állomáshelyével. Moszkvai főkonzulása idején hol Varsóba vágott — mert ott közelebb lehetne Magyarországhoz –, hol a szentpétervári nagykövetségről szőtt ábrándokat. Figyelemre méltó azonban, hogy későbbi Szófia-i állomáshelyét (1886–1895) Moszkva után minden szempontból visszalépésnek érezte. Az Oszmán Birodalomtól egyre függetlenebb és a Monarchia számára egyre fontosabbá váló balkáni fejedelemség fővárosával politikai és társadalmi szempontból is elégedetlenebb volt, és mindenáron el akart kerülni onnan.

Érdekes jelenség, hogy az oroszországi évek Buriánt egyáltalán nem tették oroszbaráttá. Gustav Kálnoky és Alois Aehrenthal is, akik szentpétervári nagyköveti múlttal a hátuk mögött lettek közös külügyminiszterek, igyekeztek oroszbarát fordulatot adni a Monarchia külpolitikájának. Buriánt azonban főként az osztrák emlékirat-irodalomból ismert legendás hidegvérűsége, távolságtartása és magyarsága egyszerre megóvta ettől, bár az is igaz, hogy Moszkva nem volt Szentpétervár, ahol egyetlen diplomata sem tudta kivonni magát a cári udvar kisugárzása alól. Ugyanakkor Buriánra a legkevésbé sem volt jellemző valamiféle atavisztikus oroszellenesség, ami legtöbb honfitársáról viszont már nem volt elmondható. Egyik jelentésében például kimondottan elítélő megfogalmazást használ a magyarok vak oroszellenességével kapcsolatban — igaz, a jelentés címzettje Kálnoky külügyminiszter volt. Oroszországról írott tanulmányaiban is inkább a tudós távolságtartó alaposágával elemzi a cári birodalom belső vi-

szonyait, egyszerre állapítva meg az ország elmaradottságát és komoly jövőbeni fejlődési lehetőségeit. Amikor jelentéseiben a pánszlávizmusról ír, akkor sem a bizalmatlan vagy ellenséges magyar szól belőle, hiszen már az 1850-es évek vége óta foglalkoztak a szentpétervári osztrák követek a pánszlávizmus mozgalmával, és tették mindezt nem saját elhatározásukból, hanem feletteseik kifejezett utasítására. Ugyanakkor igyekezett minden jelentésében felhívni a figyelmet arra, hogy bár a pánszlávizmus az 1880-as évek első felében ellenzékbe szorult, továbbra is veszélyes lehet, ha visszaszerzi befolyását Szentpétervárra és a hivatalos orosz külpolitikára.

